

Іван Ярмошик

м. Житомир

ЛИСТИ СТАНІСЛАВА ЖОЛКЄВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ УКРАНСЬКОГО КОЗАЦТВА НА ЗЛАМІ XVI – XVII СТ.

Анотація: На основі листів та інших писемних документів аналізуються стосунки відомого політичного діяча Речі Посполитої кінця XVI – початку XVII ст Станіслава Жолкєвського із українським козацтвом, наголошується на толерантному їх характері, зумовленому турботою С. Жолкєвського за спокій і стабільність в державі. акцентовано на спільній боротьбі коронного гетьмана і козаків проти агресії татар і турків на українські землі.

Помітне місце у військово-політичній історії Речі Посполитої, до складу якої входили й українські землі, займає постать великого коронного гетьмана та канцлера Станіслава Жолкєвського (1547 – 1620 рр). Це дійсно неординарна постать. Патріот своєї вітчизни, більшість життя провів у військових походах, завжди мав свій окремий погляд на перебіг державного життя, на актуальні питання зовнішньої та внутрішньої політики Речі Посполитої, що призводило до певних суперечностей між ним та королем Зигмунтом III. Очевидно це призвело й до того що Зигмунт III довго зволікав із врученням йому булави великого гетьмана, яка була вакантною після смерті Яна Замоїського у 1605 р.

Постать С. Жолкєвського привертала увагу польських істориків уже у XVII ст. Інформацію про його життєвий шлях та діяльність знайдемо у працях Шимона Старовольського¹, Каспра Несецького². У середині XIX ст. ксьондз Садок Баронч у своїй праці «Pamiętki miasta Żółkwi» поруч із хронікою міста висвітлив і події з життя С. Жолкєвського, звернув увагу на його внесок у розбудову цього населеного пункту, архітектурні пам'ятки,

¹ Sz. Starowolski, *Wojownicy sarmaccy*/ Warszawa (wyd. MON) 1978, S. 277 – 281.

² K. Niesiecki, *Korona Polska przy złotej wolności*/ T. 4. Lwów (w drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu) 1743, s. 753 – 757.

збудовані за його сприяння³. Тоді ж письмову спадщину С. Жолкевського почали досліджувати Август Бельовський й Тадеуш Любомирський.

Перша монографія про життя та бойовий і життєвий шлях С. Жолкевського з'явилася на початку XX ст. і належить перу Станіслава Козловського⁴. На її сторінках, до речі, висвітлені й події пов'язані з історією українського козацтва, його стосунків із С. Жолкевським. Загалом автор характеризує гетьмана як глибокого знавця людей і талановитого воїна.

У 1920-х роках помітний сплеск зацікавленості польських істориків постаттю цього коронного гетьмана, у першу чергу, його бойовими діями супроти Московського війська. Очевидно такий інтерес був викликаний військовим протистоянням відновлюваної польської держави проти більшовицької Росії. У цьому ряду однією з перших появилася монографія Вацлава Собеського «*Żółkiewski na Kremlu*»⁵, репринтне перевидання її вийшло у 2010 р у 400-річницю битви під Клушином. Головну увагу автор приділив саме цій битві, яка відкрила польському війську шлях на Москву і відкрила перспективу для королевича Владислава зайняти царський трон. Автор приділив увагу не лише військовим подіям, але й політиці Речі Посполитої щодо Москви в часи великої смуги, проаналізував інтриги в оточенні Зигмунта III. В. Собеський висловив твердження що польська армія змогла збройно зайняти Кремль, але цивілізаційна різниця, яка вже була очевидною на початку XVII ст., унеможливила повторення польсько-литовського унійного проекту. Через це Речі Посполитій лише залишалося боронити свої завоювання, замість того щоб їх поширювати. Річ Посполита програла той конфлікт із Московщиною перш за все у сфері політичній.

Після дослідження В. Собеського вийшли праці Артура Слівінського⁶ та Антонія Прохаски⁷. Дослідники переважно приділяли увагу аналізу

³ S. Barącz, *Pamiętki miasta Żółkwi*/ Lwów (drukiem Piotra Pillera) 1852, 139 s.

⁴ S. Kozłowski, *Stanisław Żółkiewski kanclerz koronny i hetman (1547 – 1620)* / Kraków (nakładem Krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej), 1904, 124 s.

⁵ W. Sobieski, *Żółkiewski na Kremlu*/ Warszawa, 1920, 217 s.

⁶ A. Śliwiński, *Hetman Żółkiewski*/ Warszawa, 1920, 264 s.

⁷ A. Prochaska, *Hetman Stanisław Żółkiewski*/ Warszawa, 1927. – 419 s.

планів короля Зигмунта III та гетьмана С. Жолкевського щодо московської політики. Низка монографічних досліджень про гетьмана з'явилася і в сучасній польській історіографії⁸.

Загалом думка польських дослідників сходиться на тому, що Станіслав Жолкевський був однією з найбільш помітних фігур на політичній арені Речі Посполитої на зламі XVI – XVII ст.. Він належав до політичного табору коронного канцлера Яна Замойського, прихильники якого були противниками Габсбургів та проавстрійської орієнтації короля Зигмунта III. Очевидно такі протиріччя певним чином позначилися на військово-політичній кар'єрі С. Жолкевського. Все ж він досягнув високих посад в тогочасній Речі Посполитій, хоч у багатьох випадках король обережно і з недовірою ставився до нього. Зокрема велику булаву коронного гетьмана він передав С. Жолкевському лише у 1618 р (деякі історики вказують дату 1613 р), хоч після смерті Я. Замойського у 1605 р ця посада була вакантною і його обов'язки фактично виконував С. Жолкевський. Сам С. Жолкевський завжди виступав на стороні короля і, очевидно, ніколи йому відкрито не протирічив. Зокрема саме він силою зброї придушив шляхетський рокош Миколая Зебжидовського, свого шурика та інші заворушення проти влади. У своєму тестаменті 1606 р, який гетьман склав перед походом на татар, він зазначив, що ніколи не долучався до жодних змов і виступів проти достоїнства і зверхності його королівської милості і навіть не знав про них. Тут же і сину своєму заповідав вірно служити королю і Речі Посполитій⁹.

Варто відмітити, що С. Жолкевський високо відгукнувся про необхідність знань з історії. У тому ж тестаменті він заповідав сину Янові більше читати праці істориків і признавався, що сам завжди охоче їх читав і знання діянь минулих часів допомагало йому у вирішенні поточних справ¹⁰.

⁸ J. Besala, *Stanisław Żółkiewski* / Warszawa (wyd. PIW), 1988, 436 s. ; L. Podhorodecki, *Hetman Stanisław Żółkiewski* / Warszawa (Dom Wydawniczy Bellona), 2011, 260 s.

⁹ W. Sobieski, *Wstęp. Cnota hetmana* / S. Żółkiewski, *Początek i progress wojny moskiewskiej*, Wrocław (Ossolineum, Deagostini), 2003, s. XXV

¹⁰ Ibidem, s. XXVII

С. Жолкевський проявив себе не лише як полководець, він залишив і кілька історико-літературних творів. Найбільш відомий із них це твір мемуарного характеру «*Początek i progress wojny moskiewskiej*»¹¹, вперше був видрукований у 1833 р і після того кілька разів перевидавався, у тому числі й у перекладі на російську мову¹².

Досить цікавою з огляду на вивчення особи гетьмана є його підбірка повчальних висловів та прикладів із античних авторів, яку він видрукував у 1618 р у Кракові¹³. В основу твору покладені витяги з античних авторів про героїзм спартанських воїнів під орудою царя Леоніда, які перепинили шлях переважаючим силам перської армії під Термопілами. Очевидно, мужній полководець XVII ст. шукав в історичному минулому подібних випадків беззавітного служіння вітчизні, адже і йому неодноразово доводилося виступати з невеликими збройними силами проти численнішого ворога. Даний твір був укладений у військовому таборі під Татарищами, недалеко від Кам'янця-Подільського, коли йому прийшлося перепинити шлях численному турецькому війську під командуванням Скіндербаші, котрі рвалися в межі Речі Посполитої у відповідь на авантюрний похід Стефана Потоцького на Волощину. Тоді йому вдалося утримати вороже військо від вторгнення в українські землі¹⁴. Зауважимо, що скорочений переклад цього твору під назвою «Заклик до чеснот» здійснив В. Заславський¹⁵.

Важливим для розуміння внутрішнього світобачення гетьмана, його поглядів на життя є його власноручний тестамент. Дослідники стверджують про наявність кількох тестаментів, залишених С. Жолкевським. Найранішим є вже згаданий заповіт 1606 р. Уперше він був видрукований з оригіналу

¹¹ S. Żółkiewski, *Początek i progress wojny moskiewskiej*, Wrocław (Ossolineum, Deagostini), 2003, LVI, 197 s.

¹² Записки гетмана Жолкевского о Московской войне. – СПб.: Типография Праца, 1871. – 298 с.

¹³ S. Żółkiewski, *Z swazorej Seneki i innych niektorych autorów zebrał żołnierz jeden w obozie pod Tatarzyszcami z mężnych przykładów pobudkę do cnoty*, Kraków (w drukarnie Franciszka Cezarego), 1618.

¹⁴ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski/ Lwów (w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich), 1861, s. 458 – 467.

¹⁵ С. Жолкевський, *Заклик до чеснот* / www.foru.ru/slovo.42027.1.html

польським істориком Міхалом Балінським у 1845 р., пізніше його надрукував А. Бельовський у зібранні листів С. Жолкевського¹⁶. Його ж помістив В. Собеський у «Вступі» до твору «Początek i progress wojny moskiewskiej»¹⁷. Після нього, як зазначав сам С. Жолкевський, він майже кожного року поновлював заповіт. Достеменно відомо лише про два з них, за 1618 та 1620 рр¹⁸.

У цьому повідомленні хочемо звернути увагу на зібрання листів, промов, універсалів та інших писемних документів авторства С. Жолкевського, які були видані Августом Бельовським у Львові у 1861 р¹⁹. Другою важливою збіркою є листи гетьмана, опубліковані князем Яном Тадеушем Любомирським у Кракові у 1868 р.²⁰. Більшість листів, зібраних в останньому виданні, стосується козацтва та інших українських справ.

На документи цих збірок часто посилаються українські історики у своїх дослідженнях історії українського козацтва. Однак вони іще не були об'єктом комплексного аналізу. Детальний їх аналіз з хронологічним підходом дасть глибше уявити ті військово-політичні еволюційні процеси, котрі переживало козацтво на зламі XVI – XVII ст., коли воно формувалося у важливий чинник на внутрішньополітичній арені Речі Посполитої, невирішеність проблем якого і призвело до катастрофічного для Речі Посполитої вибуху протистояння із козацько-українським народом усередині XVII ст.

Як головнокомандувач коронного війська, С. Жолкевський змушений був часто протистояти татарським нападам, загрозам з боку турецького війська. Досить часто ці загрози були викликані набігами запорозьких козаків

¹⁶ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - S. 169 – 180.

¹⁷ W. Sobieski, *Wstęp. Cnota hetmana/* S.Żółkiewski, Początek i progress wojny moskiewskiej, Wrocław (Ossolineum, Deagostini), 2003. – S. XVII – XXXVI.

¹⁸ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 289, 378.

¹⁹ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – Lwów, 1861. – 628 s.

²⁰ Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584 – 1620/ Wydał T. X-że L. - Kraków, 1868. – 152 s

на турецькі міста. У силу таких обставин гетьман часто спілкувався з козаками, його ватажками, знав настрої козацьких мас.

У листах він постає мудрим, поміркованим політиком і патріотом своєї Вітчизни, який усвідомлює власну відповідальність за її долю та народів, які її населяють. Очевидно він усвідомлював ту проблему для політичного життя Речі Посполитої, яку почали становити козаки на зламі XVI – XVII ст. З одної сторони вони потужно заявляли про свої права, вимагали свого визначеного місця в соціальній структурі Речі Посполитої – обойги народів, що вимагало державного реагування. З іншої сторони Річ Посполита не могла обійтися без козацтва як дешевої і надійної мілітарної сили у війнах із сусідніми державами – Швецією, Московщиною, Туреччиною, Кримом, Волощиною.

Письмові документи С. Жолкевського дають змогу краще уявити комплекс тих проблем, які українське козацтво поставило перед державними структурами Речі Посполитої. Його стосунки із козаками започаткувалися іще наприкінці 80-х початку 90-х років XVI ст.. На початку повстання Криштофа Косинського він висловлювався за мирний шлях розв'язання конфлікту. У листі до Яна Замойського від 28 січня 1593 р С. Жолкевський зазначив, що князь К. Острозький не хоче мирним шляхом вирішити спір із козаками і до нього на підмогу йде біля трьох сотень піхоти князя О. Вишневецького. А він сам у зв'язку із татарською загрозою не може підтримати жодну із сторін конфлікту. Очевидно, що польний гетьман дивився на протистояння К. Косинського із К. Острозьким як сторонній спостерігач, постільки справа не стосувалася, на його думку, державного спокою, а була домовою війною. Більшу занепокоєність польний гетьман висловлював у зв'язку із можливим вторгненням в Україну білгородських татар²¹. Для відбиття можливого нападу він намагався порозумітися із

²¹ Listy Stanisława Żółkiewskiego... s. 22- 23.

запорізькими козаками, однак повстання іще не було завершено і довіри до козаків у цей час не було²².

С. Жолкевський в українській історіографії згадується у першу чергу у зв'язку з придушенням козацького повстання під проводом С. Наливайка 1594 – 1596 рр. З-поміж листів, опублікованих у згаданій збірці, знаходимо його лист до короля, у якому він розповідає про військові сутички із збунтованими козаками біля Києва і на лівому березі Дніпра. Лист цікавий тим, що він представляє погляд іншої сторони, представника владних структур держави, проти якої й виступили козаки. На наш погляд лист позбавлений тенденційності, це неприкрашена мовними зворотами суха розповідь про перебіг подій. Він містить низку цікавих нюансів цього повстання. Тут йдеться, що жителі Києва охоче надали допомогу війську С. Жолкевського для переправи через Дніпро, оскільки знали про плани наливайківців пограбувати й сплюндрувати міський замок, очевидно від цього постраждали б і міщани. Прихід коронного війська врятував місто від козацького погрому. Після того С. Жолкевський намагався налагодити переговори із козаками, але безуспішно, тому змушений був їх переслідувати уже на лівому березі Дніпра. Лист датований 21 травня 1596 р із військового табору під Сопогом на шляху з Переяслава до Олександрова²³, коли повстання іще не було остаточно придушене, воно засвідчує певні плани повстанців і контрзаходи, які планував С. Жолкевський²⁴. С. Козловський у своїй монографії звернув увагу на труднощі, з якими зіткнувся гетьман у боротьбі проти козаків Наливайка. С. Жолкевський мав близько 1000 жовнірів і сподівався на підмогу місцевої шляхти. Однак ніхто не прийшов йому на підмогу, окрім Кам'янецького старости, за що С. Жолкевський просив короля нагородити його²⁵.

²² Ibidem, s. 26.

²³ Початкова назва міста Лубни, назву отримало на честь князя Олександра Вишневецького, який збудував тут замок.

²⁴ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 148 – 152.

²⁵ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 152.

Варто зазначити, що Станіслав Жолкевський, дбаючи про внутрішній спокій у державі, так же само рішуче вгамовував й інші виступи проти державного ладу. Так у 1589 р. він мирним шляхом втихомирив бунт польських жовнірів, який ті вчинили у Галичині у зв'язку із невиплатою жолду. Пізніше він придушив рокош²⁶ Миколая Зебжидовського 1606 – 1609 рр. (відомий іще як сандомирський рокош). Загалом цей рокош оцінювався істориками як дуже небезпечний для Речі Посполитої, який спровокував громадянську війну в країні. На його початку С. Жолкевський намагався мирним шляхом вирішити конфлікт, однак переконавшись у злих намірах рокошан рішуче став на сторону короля і погромив бунтівників у битві під Гузовим 6 липня 1607 р. Гетьман звернувся до його учасників із закликом або розійтися по домах і не грабувати убогих людей, або йти на Україну і влитися в ряди коронного війська для боротьби проти татар²⁷. Пізніше він звертався до короля із проханням помилувати тих учасників заворушення, які залишилися в живих, що і було зроблено королем.

У 1608 р. він так же рішуче виступив проти збройного виступу і грабунків польського полковника Людвіка Понятовського, якого він назвав грабіжником гірше Наливайка²⁸. Тобто не лише українські козаки, але й інші піддані Речі Посполитої дозволяли собі далеко не мирні шляхи вирішення своїх проблем і С. Жолкевський, як державний урядник, змушений був реагувати на такі спроби адекватним чином.

Прикладом військового співробітництва із козаками може бути випава 1606 р проти татар. У грудні 1605 р татари намагалися помститися за напад козаків на м. Варну та її пограбування. З великими силами вони підійшли до кордонів Речі Посполитої і 23 січня вдерлися в українські землі, дійшли до Корсуня – Немирова – Вінниці. Польний (на той час) гетьман С. Жолкевський уважно стежив за пересуваннями татарського війська і за його розпорядженням запорожці завдали удару по ногайській орді Бухара під

²⁶ Із угорської, повстання (конфедерація) шляхти проти короля з метою впливу на його політику

²⁷ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 181.

²⁸ Ibidem, s. 183.

Корсунем, а сам він розгромив загін мурзи Кантеміра під Немировим і Вінницею²⁹. Все ж цей погром, очевидно, не був остаточним і татари не відмовились повторити напад, оскільки С. Жолкевський і пізніше виступав із письмовими застереженнями до місцевого люду про небезпеку татарських нападів у липні 1606 р³⁰.

Козацькі полки були і в згаданому поході Зигмунта III на Москву у 1609 – 1610 рр. Зокрема С. Жолкевський радив королю доручити козакам штурм Смоленська, а самому з головними силами продовжити рух на Москву. Однак король не дослухався поради С. Жолкевського, більше довіряючи брацлавському воєводі Яну Потоцькому та його брату Якубу, що і призвело в кінцевому результаті до невдачі походу, незважаючи на військові перемоги, отримані С. Жолкевським, зокрема його блискучу звитягу під Клушином і заволодіння Москвою.

Очевидно, найбільше клопоту полководцю завдавали молдавські справи. Авантюрні напади на молдавську територію, яка перебувала під протекторатом Туреччини, українських князів Корецького, Вишневецького, польських жовнірів С. Потоцького, запорізьких козаків, викликали гнів турецького султана і грозили війною для Речі Посполитої. У 1617 р. Скіндербаша з великим військом намірявся напасти на Річ Посполиту, йому протистояв з малочисельним військом С. Жолкевський. Розуміючи недостатність своїх сил він вдався до переговорів, аби відвести загрозу військового нападу на свою вітчизну, у першу чергу на українські землі. Пізніше це призвело до нарікань і нападок на нього сенаторів, йому закидали відсутність відваги, надмірну обережність. Від таких нападок він змушений був виправдовуватися у своїй промові на варшавському вальному сеймі 1618 р³¹. Промова містить розгорнутий погляд державного діяча на зовнішньополітичні справи того часу. Однією з причин загострення

²⁹ Niektóre rysy z życia Stanisława Żółkiewskiego // Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. XXXXI.

³⁰ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 181.

³¹ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 301- 311.

політичних відносин між Туреччиною і Річчю Посполитою гетьман назвав грабіжницькі напади козаків на володіння Туреччини у 1614 – 1616 рр. Він наголосив на шкідливості таких походів, оскільки вони викликали військові акції татар і турків у відповідь. С. Жолкевський розповів про такі їх каральні акції у 1616, 1617 рр. Зокрема загін турків Ібрагімбаші погромив Запорожжя, а в 1617 р. Галга на чолі татар знову вдерся в Україну. Зайвим буде нагадувати, що все це супроводжувалося жорстокими грабунками українського населення, а козацьких сил не вистачало, щоб ефективно протистояти професійному татарському воїнству. І лише спільними зусиллями війська С. Жолкевського та загонів українських князів і шляхти вдалося відвернути ширшу агресію Туреччини супроти Речі Посполитої.

Тактика С. Жолкевського зрештою увінчалася успіхом. 23 вересня 1617 р. він уклав мирну угоду із Скіндербашею, тим самим усунувши на кілька років агресію Туреччини супроти народів Східної Європи, хоч і не ліквідував її зовсім. Військовий конфлікт таки розгорівся через кілька років, відомий як Хотинська війна 1620 – 1621 рр., на початку якого у битві під Цецорою у 1620 р. й загинув сам коронний гетьман.

Мабуть одною з найбільш яскравих сторінок стосунків козаків і С. Жолкевського є переговори 1617 та 1619 рр., які завершилися укладанням Вільшаницької та Роставицької угод. Детальніше про це автор висвітлив у статті «Вільшанська (1617 р.) та Роставицька (1619 р.) угоди як етапи військово-політичного становлення українського козацтва»³².

Відомою подією в українській духовній історії є проїзд через Київ єрусалимського патріарха Теофана у 1620 р., коли він, висвятивши нових єпископів, відновив ієрархію православної церкви в Україні. В історіографії іще немає окремого монографічного дослідження цієї події. Висвітлення її

³² І. Ярмошик *Вільшанська (1617 р.) та Роставицька (1619 р.) угоди як етапи військово-політичного становлення українського козацтва*, Славістична збірка, Вип. 1., К. 2015, с. 76 – 107.

перебігу знайдемо у праці Михайла Грушевського «Історія України-Руси»³³. Вчений, показавши справу висвітлення православних ієрархів, відмітив, що київське духовенство «рішило в проведенню сеї справи явно не виступати... а все взяла на себе козащина, почасти київське брацтво»³⁴. М. Грушевський також зазначив, що в польських урядових колах підозрювали в подорожі патріарха політичну місію проти Польщі.

Ця ж подія знайшла тлумачення у сучасного польського історика Ромуальда Романського³⁵. Історик наголосив, що дійство висвячення митрополита та єпископів відбувалося в тишині і таємничості при замкнутих дверях церкви Богоявлення у Києві і занавішених вікнах при співі одного кантора, без присутності віруючих³⁶. Польський дослідник назвав єрусалимського патріарха «високопоставленим диверсантом», його візит мав антидержавний, супроти Речі Посполитої, характер, який відповідав політичним інтересам Отоманської імперії³⁷, а сам акт висвячення був незаконним, оскільки прерогатива визначення претендентів на церковні посади належала до компетенції державних влад Речі Посполитої, а їх висвячення мав здійснити константинопольський патріарх, якому й підлягала київська митрополія.

Така помітна подія не могла повз увагу й С. Жолкевського як урядовця, котрий у першу чергу дбав про стабільність і порядок на цих землях. Його позиція помітна із двох листів, які він написав 5 травня 1620 р. із Жовкви до київських міщан та до українних, волинських і подільських обивателів. Він із повагою відгукнувся про візит високого гостя, схвалив дії київського війта і райців, які з належною повагою прийняли Теофана, повідомив, що король направив для супроводу патріарха до кордону із Волощиною свого комірника Пачановського і звернувся з проханням упродовж усього шляху надавати патріарху належну пошану і забезпечити

³³ М. Грушевський *Історія України-Руси*, т. VII. Козацькі часи – до року 1625., К., [Наукова думка], 1995, с. 427 – 437.

³⁴ Ibidem., с. 432.

³⁵ R/ Romański Błędy, które zmieniły bieg historii, Warszawa [Bellona], s. 133 – 138.

³⁶ Ibidem, s. 133.

³⁷ Ibidem, s. 135.

йому вільний і безпечний проїзд. Така турбота пояснювалася побоюванням С. Жолкевського не надати Туреччині зайвого приводу для війни проти Речі Посполитої³⁸, загроза якої була вже очевидною.

Такою виглядає позиція політичного діяча у офіційних зверненнях. Деякі деталі можна уточнити із приватного листа до Київського воєводи Томаша Замойського³⁹ від 23 липня того ж року. У ньому коронний гетьман висловився більш відверто, що довге перебування патріарха у Києві є підозрілим (той затримався майже на рік). Гетьман вважав, що патріарх був посланий до Москви із Константинополя не для чого іншого, а для того, щоб підмовити Москву проти Корони. С. Жолкевський зауважив, що не варто було б його відпускати. Надалі гетьман попередив, що патріарх хотів заїхати до Львова і це був би добрий привід його затримати. Через це він проінформував Пачановського і дав йому відповідний універсал, щоби провели патріарха з належною пошаною до кордонів. У цьому ж листі висловив остереження щодо П. Сагайдачного, щоби його козаки не провели Теофана до Трахтемирова, де його важко було б затримати⁴⁰.

Ставлення С. Жолкевського до козаків є очевидним. Багато істориків вважають, що він з повагою ставився до них. Зокрема польський дослідник Здісдав Стронський у своїй розвідці зробив висновок, що він не був ворогом козаків, незважаючи на те, що мусив часто схрещувати з ними зброю, коли вони загрожували порядку в Речі Посполитій. Історик вважав, що гетьман скоріше був їх приятелем, як кожний справжній жовнір є приятелем іншого доброго жовніра⁴¹. Український історик С. Леп'явко погоджується, що С. Жолкевський завжди був схильний до мирного розв'язання внутрішніх конфліктів⁴². Ян Тадеуш Любомирський у передмові до «Листів...» зазначив, що Станіслав Жолкевський був жовніром, жовніром чесним, що він не любив

³⁸ Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana... - s. 370.

³⁹ Син Яна Замойського, воєвода Київський від 619 р, обіймав й інші важливі державні посади, зокрема від 1635 р – великий коронний канцлер.

⁴⁰ Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584 – 1620. – s. 145 – 146.

⁴¹ Z. Stroński *Swawola ukraińska u schyłku XVI w.*, Kwartalnik Historyczny, Lwów, 1994, N 38, s. 330.

⁴² С. Леп'явко, *Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні*, Чернівці: сіверянська думка, 1996, с. 71.

війни, завжди зволікав з її початком, але в розпочатій завдавав рішучих ударів⁴³.

Із опублікованих у згаданих збірках листів перед нами дійсно постає мудрий поміркований державний діяч, патріот своєї Вітчизни, для якого спокій і мир у державі був пріоритетним завданням. Його життя може служити прикладом безкорисливого служіння державній справі.

ЛИСТИ СТАНІСЛАВА ЖОЛКЄВСЬКОГО

Лист Станіслава Жолкєвського до Яна Замойського. 28 січня 1593 р.

(переклад здійснено за: Listy Stanisława Żółkiewskiego, 1584 – 162. Wydał T.X-że. L. dla miłośników języka i dziejów. – Kraków, 1868. – S. 22 – 23)

Ясно Вельможний. – Іще будучи у Львові розмовляв із паном писарем Львівським, щоби переконав його милість пана воєводу Київського, щоби той побажав ту справу з бунтом козаків завершити якогось згодою. Зробив то пан писар, і написав до нього у тій справі. Потім не бачив того пана писаря особисто, але від'їжджаючи на Україну до князя Й. М., писав мені що про порозуміння з ними князь Й. М. не думає, хоче їх збройно упокорити і збирається із силами якомога більшими. Й. М. пан воєвода Волинський тими дня теж поспішав, йшло його піхоти біля трьохсот, очевидно нашвидку зібраної. Після цього сумніваюсь, щоби можна було б надіятись на згоду, оскільки бажання до неї не мають.

З боку небезпеки від татар, не можу сподіватися (affirmowacz) на допомогу жодної сторони. Отримав лист від Й. М. пана воєводи Брацлавського із Кременця 19 січня, який, наскільки можна бачити, не

⁴³ Listy Stanisława Żółkiewskiego... s. 3.

запевняє, але й не заспокоює. Пише до мене, що білгородські [татари] напевне вийшли, думаю, що кудись в Україну. Пише, що Дніпро не замерз, все ж Чарович, син Адлігероїв, готується з військом Кримським весною іти до Цесарського війська. З другої сторони, лист що мені недавно прислав Й. М. пан підкоморій, а йому пан староста Черкаський, пересилаю своєму милостивому пану. Загалом нам було б безпечніше перебувати в готовності. Що були трохи почали про те думати, то те тепер занедбано, і так час від часу (коли ж мали бути татари, а тепер їх не видно), знає лише пан Бог що могло б з того бути. Однак якщо ВМ зволили щось замишляти про рушення, добре було б знати, щоби стислість часу те дозволила. Сам би поспішив до ВМ свого милостивого пана, але іще затримує мене те, що чекаю від Й. М. пана Гербурта відомостей у деяких справах. Як тільки отримаю відомості тоді відразу ж поспішу до ВМ свого милостивого пана.

Обранцям (wijbranczom) наказав, щоби у визначений час були в Замості. З тим завіряю свою службу в милостиву ласку ВМ. Дано в Гродку 28 січня 1593 р.

Лист Костянтина Чешинського до Миколая Жолківського.¹⁸

лютого 1593. (С. 25-26)

(переклад здійснено за: Listy Stanisława Żółkiewskiego, 1584 – 162.

Wydał T.X-że. L. dla miłośników języka i dziejów. – Kraków, 1868. – S. 25 – 26).

Милостивий пане підкоморій. Щиро завіряю до милостивої ласки ВМ свого Мпана.

Вчорашнього дня, у середу, дійшла до мене від кн.. Й. М. пана мого з під Білої Церкви така звістка, що немале військо татар помітили на Сарному полі, дванадцять миль від Білої Церкви. Тільки ж на двоє гадають, або на українні замки, або на далішні землі. Уже три тижні як кн. пан мій з Вишневця виїхав. Тільки при Й. М. пану воєводі Київському майже два тижні затримався, для порозуміння з козаками. Козаків у тій битві, що

відбувалася за Чудновим під П'яткою загинуло більше двох тисяч, а у пана воєводи Київського не загинуло й десятка людей, це своїми очима бачили слуги пана мого, а із сторони переможеної (trupа) повідали таке, а особливо ті, які вже бували в битвах, що і під Бичинею, у тій великій битві, і половини полеглих не було, як там. Козаки, побачивши занепад свого війська, засумнівались у собі і запросили примирення у кн.. ЙМ пана мого. Отож кн. Й. М. пан мій пожалівши їх, а особливо людей українних із своїх староств, уклав угоду з такими кондиціями, що спочатку Косинський тричі упав до ніг самого пана воєводи і перепросив синів його і за згодою пана мого відпустивши йому провину і усім решту козакам і всім решту козакам дозволив на з'єднання. Усе ж із таким доповненням що Косинський присягнув, сотники, отамани і все поспільство, з певними умовами, що Косинський гетьманом уже не повинен бути, а повинен жити скромно в послушенстві Й. К. М. і тих панів українних на привичних місцях, за порогами. Постараюся, щоби обіцянки козацькі переписавши, надіслати В. М. Дано з Вишневця 18 лютого 1593 В. М. мого милостивого пана покірний слуга Костя Чешинський, війт В.[ишневецький]

**Лист до короля про справи із переслідуванням збунтованих козаків
біля Києва і за Дніпром.**

(переклад здійснено за: **Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 148-152**)

Найясніший милостивий королю пане, пане і пане мій милостивий!

Я вже повідомляв свого милостивого пана через пана галицького про тутешні справи. Іще не було нічого настільки важливого, щоби мусив би писати вашій королівській милості. Козаки перейшли за Дніпро до Переяслава. Вони розуміли, що можуть почуватися безпечно, не сподіваючись, щоби військо в. королівської милості могло йти до них за

Дніпро, стали обороною, зважаючи, що водні засоби, котрі були на Дніпрі, одні забрані інші пограбовані, тому позбавили можливості переправи.

Радий-нерадий мусив затриматися очікуючи на підмогу військових, які були із паном кам'янецьким старостою, і обдумуючи можливість переправи. У цьому знайшов доброзичливу підтримку від міщан в. королівської милості київських і робили вони це охоче і старанно. Деякі старі засоби, які вже були затоплені та інші затоплені човники, які були раніше заховані від козаків, повиягали, полагодили і підготували для переправи війська. Козаки їх образили тим, що скоріше для грабунку мали на думці те місто і замок в. королівської милості сплюндрувати і спалити. А цьому запобігли перш за все надіслані туди військові в. королівської милості, які рушили до Києва тамтою стороною Дніпра, і прихід війська зі мною. І так трапилося, що одного дня, тобто 11 травня, і я і вони (козаки) порядком прийшли до Києва. І прийшло їхніх човнів, якими вони звикли ходити на море, на другий день вранці кілька десятків. Побачивши, що про сплюндрування Києва даремно й думати, вдалися до переговорів зі мною, від чого я не був проти, бажаючи щоби можна було засобами честі і гідності вашої королівської милості заспокоїти ту справу. Надіслав їм охоронну грамоту на посланців їх, копію якої вам надсилаю. Все ж вони тою грамотою, просивши його, не вдовольнилися і хотіли від мене заручників за їх посланців. Чого я (оскільки розумів, що це не відповідає гідності в. королівської милості), будучи військовим урядником і слугою в. королівської милості, не дозволив і написав до них: якщо хотіли послати за охоронною грамотою, даною від мене, то нехай присилають. Потім вони писали до мене, що без заручників посилати посланців не хочуть, але щоби ознайомив їх із тими кондиціями, на яких могли б бути прийняті до ласки в. королівської милості. Порадившись із паном кам'янецьким, який із великим почтом своїх людей прибув до війська в. королівської милості, і панами ротмістрами, які на цей час тут перебували, оскільки розумів, що з того нічого не буде, але здавалося, що для справи нічого поганого не станеться, якщо подати їм кондиції. Подав їм такі які є в тому листі, що ми

відписали, можеш ознайомитися із ними в листі, який надіслав вашій королівській милості. А оскільки розумів, що тими переговорами нічого не буде вирішено, то обдумував якби скоріше можна було б переправитися. Вони ж стали в тому місці берега Дніпра, на якому приходилося переправлятися війську в. королівської милості. То обдумував якби відволікти їх від того берега. Послав пана кам'янецького старосту з частиною війська в. королівської милості нижче по Дніпру до Трипілля, щоби там розвідав переправи і з десятків добрих човнів припровадити на возах. Я так розумів, в чому не помилюся, що остерігаючись, щоби їх не обійшли з тилу, повинні були відійти від берега. І тут нам пощастило, що двоє лотриків утікли до них, і повідомили їм, що військо в. королівської милості уже переправляється біля Канева, це можеш побачити в. королівська милість із їх листа, який надсилаю.

Тоді вони повернулися на дорогу до Переяслава, де були залишили своїх жінок, дітей і здобич. І я теж того ж дня коли вони відійшли, почав переправляти військо, яке несподівано швидко, з Божою поміччю і без найменших втрат, переправилося. Козаки помітивши, що я почав переправлятися, не хотіли чекати мене в Переяславі, поспішно відступили до Олександрова, маєтку князя Вишневецького, до московської границі. Той Олександров лежить над рікою Сулою, п'ятнадцять миль від Переяслава і 12 миль від московського замку Путивля. Я розумів, що сила в. королівській милості і Речі Посполитій належить, щоби те свавілля було заспокоєно. Із великим трудом і незгодами військо в. королівської милості проходить пустині і незручні переправи, все ж і так за ними пішов. Послав частину війська, щоби здобували Олександрова за річкою Сулою, бо переходом наших військових за Сулу відтіснили б їх від Дніпра і від човнів, то їм залишалося б утікати лише на московські шляхи, і нікуди інше уже не могли б, і малоймовірно, щоби з жінками і дітьми пішли б у ті пустині. Сам ішов за ними шляхом прямо до Олександрова, надіявся на Бога, якщо наші люди там перейдуть Сулу, то на щастя в. королівській милості, настане кінець тому

свавільству, яке повір, королівська милість, стало дуже завзятим. І хоч багато вже їх розбіглося і надалі щодня розбігаються, напевно даю знати в. королівській милості, що і тепер їх є під шість тисяч, поміж якими багато непотрібних, але біля двох тисяч добрих воїнів, гідних до бою і біля тридцяти гармат та іншої меншої вогнестрільної зброї і належного спорядження для неї є достатньо. Аж бридко згадувати, до чого те свавільство вдавалося, які згадки про маєстат в. королівської милості, які замисли про Краків, славу столицю в. королівської милості, погроми і винищення шляхетського стану. І то певно, що те свавільство змогло б те зробити, добре розпорядився в. королівська милість запобігти тому злому. На пильності, праці, старанню моєму нічого в. королівській милості і Речі Посполитій не сходить і не зійде, також і бажанням рицарства в. королівської милості: ні в що їм ті труди, ті незгоди, які охоче для служби в. королівській милості несемо. Що ж до мене і мого товариства повинен в. королівська милосте вдячно прийняти. Також низько дякую в. королівській милості, що після смерті брата мого, той шматок хліба з милостивої ласки своєї звелів в. королівська милість мені залишити. Прошу пана Бога про добре здоров'я і довге щасливе правління в. королівської милості як звик, вірно, щиро, не жаліючи не лише маєтності, але й крові і здоров'я свого, хочу і буду. Хоч би і в пустині, на моравські шляхи, або й до Дону, чи й до Москви пішли, щоби мав робити при цьому далі, прошу уклінно поради в. королівської милості. На тому запевняю про уклінну і вірну службу в. милостивій ласці в. королівської милості.

Дано 21 травня 1596 р. з табору над Сопогом на дорозі з Переяслава до Олександрова.

Просив мене пан кам'янецький, що писав про деякі дрібні справи, взиваючи до ласки в. королівської милості, які не відповідають заслугам його, все ж осмілююсь просити в. королівську милість, щоби йому у тому не було відмовлено; бо і для цієї комісії, яка стосується цих справ, на які в. королівська милість звелів до мене послати, прийдеться мені його і для

інших послуг для Речі Посполитої використовувати, бо жоден з інших комісарів донині не прибув у цей край.

В. королівської милості свого милостивого пана вірний радник і найнижчий слуга Стан. Жолкевський, каштелян Л.[ьвівський] гетьман польний.

Універсал, застерігає про близьке вторгнення татар. 17 січня 1606.

(переклад здійснено за: Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 180.)

Станіслав Жолкевський, каштелян львівський, гетьман польний коронний кам'янецький, калуський та ін. староста.

Доводжу до відома усім і загалом, що маю застереження від надійних осіб про готовність татарських військ. Деякі їх своїми очима бачили і досить скорим часом їх слід сподіватися, не знаю чи й пройде до того повний місяць. Згідно відомостей, які маю, жодною мірою не сподіваюся, щоби до того пройшов місяць. Тому, хто хотів би із своєї доброї милості і бажання послужити Речі Посполитій, прошу щоби ваші милості збиралися до війська його королівської милості. Звольте, ваші милості, потурбуватися про безпеку своїх жінок, дітей і маєностей. Неприятель швидкий, хто знає в який край нападе, чи буде знати про те, повідомте щоби можна було б відразу зустріти його з військом його королівської милості. Дано в Брацлаві 17 січня 1660 року. Станіслав Жолкевський, каштелян львівський, гетьман польний коронний.

Універсал до рокошан.

(переклад здійснено за: Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 180 – 181.)

Станіслав Жолкевський каштелян львівський, кам'янецький, калуський та ін. староста.

Доводжу до відома, кому знати належить, маючи повеління його королівської милості, щоби попереджував кривди і утиски, які чинять свавільники, що зібралися біля міста Львова і в прилеглих селах, доручив пану Холоневському, слугі своєму, щоби усім таким, де трапляється, нагадував. Так і сам владою його милості пана нашого милостивого нагадую і наказую, щоби вгамувалися і утрималися від вчинення тих утисків і кривд, про які люди розповідають. Щоби з тих ватаг роз'їхалися і не затримувалися біля того міста і в тих селах сусідніх, бо в тому вже немає ніякої потреби. А хто охочий до служби Речі Посполитій, нехай їде на Україну і там, хто захоче, при війську знайде собі службу, а тут безпричинно людей убогих не зобижати і не дражнити. А хто не хоче служити Речі Посполитій, нехай шукає собі іншого хліба, але не з обдирання і утисків убогих людей. Дано в Жовкві 17 березня 1606. Станіслав Жолкевський каштелян львівський, гетьман польний.

С. 180-181.

Універсал, застерігає про близьке вторгнення татар. 8 липня 1606.

(переклад здійснено за: Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 181.)

Станіслав Жолкевський каштелян львівський, гетьман польний коронний, рогатинський, кам'янецький, калуський та ін. староста.

Доводжу до відома усім загалом, що все частіше надходять звістки і застереження як від польової сторожі, так і з інших місць про скупчення і готовність татарських військ напасти на державу його милості короля. Тому раджу вашим милостям завчасно потурбуватися про охорону і безпеку жінок і дітей своїх. А хто охочий послужити Речі Посполитій із волі своєї

приїжджайте до війська його королівської милості. Дано в Жовкві, 8 липня 1606 р.

Промова С. Жолкевського на вальному сеймі⁴⁴ у Варшаві 1618 р., у якій він звітує про свої дії.

Переклад здійснено за виданням: Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 301 – 311.

Я завжди давав звіт своїм обов'язкам Його королівській милості, однак ще з більшою приємністю зроблю це при Коронних станах, і то не як сенатор – сидячи, а як слуга – стоячи, згідно давніх звичаїв. Ваша Королівська милосте, уже з листів моїх можеш судити, як то усе діялося, але ще краще дізнатися зможеш із моєї промови. І я радий вчинити це не лише по праву, але й із потреби, бо про те станам потрібно знати. Завжди повідомляв Його королівській милості, радився і волів діяти за розпорядженнями Його королівської милості, а не з власної волі, бо ж мало розуму мого. Я знаю, що при Його королівській милості перебуває Ангел Божий, що серце Вашої королівської милості в руках Божих, тому завжди з повагою ставився до розпоряджень Вашої королівської милості, через що благословив мене пан Бог.

Хочу висловитися про дві речі. Перша: з яких причин і обставин дійшла Річ Посполита до нинішніх небезпек?, котрим якщо не запобігти, то Корона матиме великі втрати. Друга: дати звіт про те, як уклали нові трактати із Скіндербашою. Причиною тієї колотнечі і сутичок з турками є стихійні напади наших на Волощину і Мультян та напади козацькі на державу турецького царя, яким треба запобігти, щоб звідти чого злого на Річ Посполиту не прийшло. Здавна до того йшлося, але лише у 1614 р. погани розізлилися за походи наших на Волощину. Колись св. Йов проклинав день

⁴⁴ Вальний або загальний сейм – станово-представницький орган у Речі Посполитій, який мав законодавчу і частково судову владу.

свого народження, проклинав і я теж день нещасливий. Перед тим були поразки турків, але найбільша була по цей день і вдалими були походи Вашої королівської милості. А від того часу, як із печі головою, взяли до серця погани, зневажили наш лицарський люд, як у пекло запали.

Зразу ж за кільканадцять днів прийшов Мехмет і Поділля пограбував, не наситившись тою кров'ю наших. Я ж на той час конфедерацією⁴⁵ займався, однак довідавшись про те, поспішив на Україну до війська. Допомогли мені жовніри і то стримало подальші умисли неприятельські. Того ж року знову вторгнувся Батербей до Сасового Рогу, потерпів поразку і сам цар від пана Книшинського старости, татар найняв силу; турки тут же війну з нами зарадили, приспів дябел.

Козаки, переправившись морем до Синопу, завдали туркам шкоди на 40 мільйонів, окрім людей. Скоро та звістка до Константинополя дійшла і вразила – що могло таке статися в спокійному місці, куди жоден неприятель не смів спокуситися. Тут же турки рушили на нас двома військами: Алібаша – Чорним морем, а беглербег Румельський – суходолом до нас. Алібаша засів у Очаківському порту, а козаки про те не відавши, пішли останніми днями серпня. Турки їх привітали з гармат, а потім пішли на них. Козаки ж кинулися врозтіч, уткло їх 18 човнів, а інші, вискочивши на берег, суходолом. Турки відібрали з їх рук здобич і човни. Алібаша повернувся з тріумфом, а беглербег у вересні через Дунай пішов на нас до Тягині, через Дунай.

Застеріг мене Томжа, страх був великий: переказав я Томжі, що беглербег не на невісток натрапить. Беглербег, почувши те, пішов угору на нас, але потім повернув до Очакова, хотів щось чинити біля Балаклеї і Чартолнеї, але нічого не вдіявши, повернувся назад. То все робилося у 1614 році. Наступив рік 1615. Козаки на 80 човнах вийшли у море, ударили поблизу Константинополя між Місечною і Архіокією. Цезар був там

⁴⁵ Конфедерації (об'єднання) – тимчасові політичні об'єднання шляхти, які брали на себе функції державної влади

неподалік на полюванні і бачив великі клуби диму, бо козаки ті два порти спалили. Цезар був дуже вражений, направив проти них гармати. Козаки були безпечними, не втікали, а продовжували грабувати. Наздогнали їх кораблі і галери навпроти гирла Дунаю, козаки на них напали і побили турків, самого воєначальника схопили пораненого, який давав за себе 30 тис. викупу, але помер, а інші затим повтікали. Козаки доправили ті галери до лиману і спалили біля Очакова.

Розгніваний цезар послав у серпні царя татарського, який сплюндрував Поділля і Волинь, ніби поважне посольство до Вашої королівської милості послав, маєш пам'ятати про це в. кор. милість.

Наступив листопад, зараз же був другий напад наших на Волощину, як олія у вогонь. Турки радилися, але дві справи їх зупинили, з яких перша – початок Перської війни, а друга – король дав знати Томжі, що то справи приватні і не з волі Вашої Королівської милості. Писали про те до Алібаші і лист той до нього вчасно дійшов, коли посланці від Порти були, бо після того Алібаша відрадив від гострих діянь, про що і посол Вашої Королівської милості пан Коханський повідомив.

Однак засіло то у них в помислах, виправили морем Алібашу супроти козаків, а сухоходом – Скіндербашу супроти волоських свавільників. Алібаша пішов на початку 1616 р., козаки його розгромили в лимані, взяли кілька галер і до сотні човнів, сам Алібаша утік, козаки спалили Кафу і захопили узбережжя. Скіндербаша увійшов у Волощину. Якби наші хотіли, могли б відійти, але погані поради згубили їх і та впертість, без сумніву, і нас затягнула. Все ж Скіндербаша, довідавшись про мене, зупинився, далі не пішов. Потім з Покуття витіснив татар полкових Врещ з частиною людей і ущицькими жовнірами. Того ж року з честю для Речі Посполитої відбулася комісія під Хотином. Від Скіндербаші був посланий один волошин, який після виступів свідків промовив з плачем, що війна готується на нас, що вони усі згинуть, бо цезар хоче волоську землю турками заселити. Коли ж я йому повідомив, що ті люди не козаки, а зібрані із різних народів, повідомив, що

відмовок про козаків турки не сприймають. Адже і в Константинополі не можуть додуматися, допитуючись у полонених козаків, яким би чином витіснити козаків із їх становиськ? І таке придумали, аби землю волоську осадити турками, взяти Кам'янець, забрати руські краї аж до Києва і по Дністру осісти. Такий висновок тримали у таємниці, а Перська війна його лишень призупинила. Того ж року великий візир був розгромлений у Персії, все ж то було доручено Алібаші, але під час приготувань він помер; після чого наказано Скіндербаші готуватися до того.

Козаки тоді готувалися у Азію, хотіли морем дійти до Сумшону, однак вітер їх відніс до Мінер, йшли берегом аж до Трапезунду. Шляхтич Квілінський, що був упійманий із Корецьким, був там і втік до козаків. Потім захопили кілька кораблів, довідалися що Ібрагімбаша виступив, ударили під Босфором і увійшли аж у Дон. Що вони накоїли, розповів Квілінський, а було їх не більше, як дві тисячі. І так пішли пішки додому. Ібрагімбаша пішов на Запоріжжя, погромив їх будиночки, бо деякі вийшли на волость, захопив у них кілька гармат і кільканадцять човнів, з того що було залишилося їх кількасот. Козаки не змогли протистояти турецькій силі – відійшли.

Року 1617 Галга з кількома тисячами увійшов в Україну. У мене було лише 700 жовнірів, козаки виступили проти них, але їх побили татари. Потім Алімандзярбаша взявся за те, щоб знести замки, з яких козаки виходять; не вдалося те візірам, але побоюючись невдоволення цезаря, дозволили те йому. Прийшов він у піст до Тягині. Я теж виступив проти нього до Бару; запустив я те підприємство, і козаки все ж посеред посту на море вийшли. Кантимір мурза, зловивши Ставського на початку червня, довідався про військо, оминув його. Новини ж тим часом ширилися, застерігав і листи прикрі писав для того і королевич Його милість хотів до війська рушити, але листи панів литовських сенаторів радили йому повернути до Москви, де без нього не могли обійтися. Я також радив аби з частиною війська Його милість королевич йшов до Москви. Ваша Королівська милість підсилив другою частиною війська те кварцяне військо Його милості королевича, підсилили

його і значні почти охочих, список їх немалий: пан воєвода руський і з ним багато інших, котрі були готові на усі військові послуги; пан воєвода волинський з багатьма їх милостями, з немалим почтом людей і з князем Єжи Радзивіллom і з паном хорунжим, паном Тишкевичем також подався до набору, як і пан воєвода руський. Пан львівський, який і на корецьку експедицію послав 200 піхотинців, пан підчаший, пан крайчий коронні теж із силою прийшли і сторожу відправили; пан староста Лянцкоронський теж свій обов'язок виконав; панове Стадницькі Марек і Миколай з добрими загонами шляхетськими.

Були й загони неприсутніх: у першу чергу посланці від князя його милості пана краківського, значний загін, потім їх милостей княжат Острожських молодих, пана троцького, пана старости книшинського слуги, пана Криштофа Сенінського Подільського воєводи́ча та інших панів русинів. Як тільки це військо зібралося, написав до Скіндербаші, що готовий на все – і до миру, і до війни. Вражений Скіндербаша не перемовлявся більше, пішов до Рашкова. Не знав я про те, а якби знав, то міг запобігти тому і самі Рашківці могли б оборонитися, але непорозуміння було між ними: частина була волоських, частина – наших. Якби не було так, а мене попередили, то не мав би він успіху. Не була втішною його перемога, бо і сам перебував у великій небезпеці, кінь під ним був убитий, і воєвода волоський Волоша даремно потратив сили. Потім пішов супроти війська Вашої Королівської милості, переправив татар через Дністер, а їх було 20 тис., сховав їх у долинах, сподівався підловити військо Вашої Королівської милості, як підловив під Сасовим Рогом. Я добре укріпив табір, частина людей наших вийшла на герць з татарами, зупиняв, угамовував їх, не міг утихомирить, аж наказав сторожі стояти під табором і так не допустив наших до герців. Татари ж, побачивши, що наші не йдуть далі, повернулися за Дністер. Потім прийшов посол від Скіндербаші. І то не я до нього першим просивсь, а він до мене, тим самим зберігаючи гідність Вашої Королівської милості і Речі Посполитої.

Скіндербаша просив, щоб прислав когось для переговорів. Скликав я тоді панів senatorів разом із великим числом лицарства та провів нараду з їх милостями. Отримав інформацію від Вашої Королівської милості, однак радився. Послав [Скіндербаша] у заручники Аліагу – чоловіка значимого, з великим почтом людей, потрібно було і до нього послати. Для цього використав його милість старосту теребовлянського. Загалом, Скіндербаша хотів щонайперше, аби українські замки були поруйновані. Надіслав копію листа турецького цезаря, що був через пана Обалковського до Вашої Королівської милості адресований, який з початку видавався правдивим, бо в ньому наводились усі пункти з листа Вашої Королівської милості, копія якого мені була надіслана від Вашої Королівської милості, але наприкінці лист був дуже грізний. Я зрозумів, що то Скіндербаша додав і на те я дав відповідь, що не можу допустити, щоб замки Його милості короля, пана мого, були поруйновані, загалом якось дійшло до того, щоб він їх зруйнував, але ж я на то з військом Короля Його милості пана мого тут стою, щоб їх боронити. Обдарував я писаря його, від якого я знав про все через пана Отвіновського. Зрештою на тому стало, про що я вашій королівській милості в копії надіслав, а тепер віддаю оригінал тих пактів вашій королівській милості, хотів би, щоб пан теребовлянський староста розповів про те, що чув з уст Скіндербаші. (За тим пан Теребовлянський староста повідомив, що була умова із Скіндербашою після переговорів: «Пане посол! Будете дотримуватись цього миру, а прокляті козаки не будуть на державу цезаря, пана мого, нападати, і до Волох, і до Венгрів ваші люди не будуть входити, присягаю вам мир на сто років і більше, а якщо щось учините, то знайте і нехай це буде останньою пересторогою, що справжню війну матимете. Потім знову вже пан гетьман: Хочу Вашій Королівській милості повідати, що Скіндербаша хотів зі мною зустрітися. Мали ми зійтися на якомусь острові на однаковій відстані, але трапилася велика вода, яка цього не дозволила. Потім він хотів, щоб я на його сторону переправився, хотів дати в заставу кількох башів, кілька мурз, давав і семигородський воєвода двох вельможних

венгрів, давав і волоський воєвода двох видних волохів і воєвода мультянський також двох. Але я не сприйняв того всерйоз. Запрошував його до себе, не для власної вигоди, але для миру вашої королівської милості і Речі Посполитої і щоб не думали, що прошу про мир і щоб ніхто з неприятелів так не подумав. І я також давав йому заставу, аби прибув до нас, на нашу сторону переправився. Але ми не порозумілися.

Вирушив він першим, я чекав поки він відійде, зберігаючи тим самим гідність вашої королівської милості і Речі Посполитої. Першим на полі став і останнім відійшов. Звинувачували мене у двох справах: перша – не врятував пана Корецького, але ж не міг я того без волі вашої королівської милості, без відома і дозволу Речі Посполитої; друга – не атакував та не розгромив Скіндербашу. З молодості не боявся того. Засвідчив хоробрість у кривавих битвах з козаками, з воєводою Михайлом, під Ревелем воював з Карлом і розгромив його і під Клушином розгромив неприятеля на голову, гетьмана, царського брата Шуйського, взяв і до столиці допровадив, бо ні за що не боявся – лише за військо. Знав, що в разі поразки міг втратити лише одне військо, але інше є при вашій королівській милості, а якщо виграю – виграю все.

Але тут, де йшлося про безпеку Речі Посполитої, якби сталося, убережи Боже, щоб військо вашої королівської милості було розбите, мусив стриматися. Коли б це було під Адріаноподем або під Константиноподем у землі неприятельській, коли йшлося б лише про згубу війська, коли б пан Бог змилостивився, то можна було б з військом коронним виступати, але в кордонах королівства, де жодної підтримки немає, було небезпечно наражатися на згубу. Не було більшого щастя Речі Посполитій, як того дня, та вітер в очі війську вашої королівської милості дув, що мусили ми з противними вітрами боротися. Все ж і військо неприятеля чималим було. Лише одних турків (то певна відомість запевняю вашу королівську милість) було 30 тис., добрих юнаків угорців 12 тис., волохів і мультян кільканадцять тисяч (було ще сила волохів, але розбіглися, боячись татарських грабежів),

самих татар більше, як 20 тис. Бачили ми як мурза Кантемір пішов з табору, бачили дими, зрозуміли, що то у Волощині палять. Я здогадувався, що то наших нищать, але важко було і небезпечно розділяти військо, переслідувати прудкого неприятеля, який за 4 дні аж на 70 миль відбіг, аж до Жидачева. То стало би їх удачею, якби ми своє військо розділили: промовляв ніби Скіндербаша, маєте їх у себе тож побийте їх. Розумів, що в інтересах Речі Посполитої, щоб військо не роздвоювалося. За краще вважав шкодувати за тією частиною воєводства, аніж створити загрозу для усієї Речі Посполитої.

У жовтні рушив із військом проти козаків, з полками. Один із них вів пан коронний підстолий, другий – пан кам'янецький староста, третій – пан вінницький староста, останній – пан Казановський. Послав до них [козаків], бо хотів, щоб були осібно, але вони супроти йшли, не могли втихомирити, а старші і не хотіли, аж поки я примкнув. Хоч і були погрози, однак я йшов до них. Прибув до мого війська пан воєвода руський, слуги князя його милості пана краківського і слуги князя його милості пана крайчого коронного і інші обивателі Київського воєводства. Козаки, а особливо їх старші, відповіли, що не хочуть битися з коронним гетьманом, після чого й іншим серце впало, послали на переговори, копію яких я надіслав Вашій Королівській милості, а тепер передаю оригінал.

**Лист до міщан київських, з приводу приїзду до Польщі
єрусалимського патріарха Теофана.**

(переклад здійснено за: **Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 369.)**

Славний пане вйту і панове райці київські!

Писав до його королівської милості пана нашого милостивого, про що дав вам знати перед тим, повідомивши про приїзд до Києва святого патріарха єрусалимського. Добре зробили, що з пристойною пошаною прийняли такого великого чоловіка і поважного гостя. Його королівська милість для

безпечного його проїзду і для того щоб у кожному місті по дорозі він був належно шанований, звелів послати свого коморника пана Пачановського, щоби провів його на Кам'янець до Хотина і ваша милість теж можете декого із своїх послати, щоби при ньому їхав до волоського кордону. На тому запевняю ваших милостей у свої давній щирій приязні. Із Жовкви, дня 5 травня року 1620. Вашим милостям всякого добра, щирий приятель Станіслав Жолкевський, канцлер і гетьман коронний.

**Відкритий лист до обивателів окраїнних, волинських і подільських
написаний з того ж приводу.**

(переклад здійснено за: Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 370.)

Станіслав Жолкевський, канцлер і гетьман великий коронний, барський, яворівський, кам'янецький староста.

Повідомляю усім, кому знати належить, що його королівська милість вирішив послати свого коморника пана Пачановського для супроводження патріарха єрусалимського, щоби провів його до Кам'янця або й кудись інше. Проте віддаючи про те, що якби коли-небудь той патріарх обігнав, то щоби ваші милості допомогли його супроводжувати і як чоловіка поважного і шановного завжди приймали його з належною повагою, бо то дуже важливо для Речі Посполитої, особливо у цей час коли турки загрожують війною державам Речі Посполитої. Тому потрібно, щоби патріарх той шанований чоловік мав безпечний і вільний проїзд через держави Речі Посполитої. Дано в Жовкві, дня 5 травня року 1620. Станіслав Жолкевський, канцлер і гетьман коронний.

**Лист Станіслава Жолкевського до Томаша Замойського. 23 липня
1620 р.**

(переклад здійснено за: *Listy Stanisława Żółkiewskiego, 1584 – 162. Wydał T.X-że. L. dla miłośników języka i dziejów. – Kraków, 1868. – S. 145-147*)

Ясновельможний і милостивий пане воєводо Київський, мій милостивий пане і шваґре. Нічого не чув про ті практики, які мали бути у Москві, із Київської сторони маю часті повідомлення, але про те мені нічого не пишуть; можливо там діється щось секретне, оскільки довга затримка того патріарха в Києві не залишається без підозри. Бо він не для чого іншого, а лише для переговорів був посланий до Москви із Константинополя, щоби Москва виступила проти Корони. І не тудою їхав, кудюю інші патріархи раніше їздили, але шукав іншої незвичної дороги через Орду. Добре, що ваша милість пане мій люб'язний написав слугам своїм, щоби були до того готові (*intenti*), бо має бути недаремною пересторога, яку від когось отримав його королівська милість. Що ж стосується того патріарха, шкода було б його вільно пропускати. Дали мені знати, що він хотів із власного бажання побувати у Львові і то був би добрий привід його затримати, якби приїхав у цей край. Я належно поінформував п. Пачановського і дав йому потрібний (*chedogi*) універсал, щоби приймати його з належною пошаною, щоби не подумали, що замишляємо щось проти нього.

Згідно того універсалу остерігаюся Сагайдачного, щоби його козаки не задумали допровадити його до Терехтемирова, бо в такому разі важко було б його затримати. Зокрема, як сам ВМ можеш зауважити, за тим потрібно пильно стежити, щоби звідти більших заворушень поміж козаків не з'явилося. Гурти козаків, як то вже було писано до ВМ, за підбурювання тих, кого минулого року було виписано із війська, збунтувалися, і Сагайдачного у той час, коли він з кількома тисячами (*przebranego*) війська ходив під Перекоп і йому там добре щастя посміхнулося, здобув кільканадцять в'язнів татар, з уряду старшого скинули. На його місце обрали Яцька Неродовича Бородавку, найбільш бунтівливого і найбільш нецнотливого з поміж них усіх, який їм пообіцяв, що не тільки на море, але й хоч би до самого пекла

готовий із ними йти. Вони вже мають (як було мені повідомлено) біля двох сотень готових човнів за порогами і збираються йти на море великою потугою, як ніколи раніше. Як їх стримати від цього при такому ватажку, не бачу жодного способу. Послали до них із його милістю паном коронним підскарбієм гроші згідно річної домовленості, домовлені і готові уже, з умовою що будуть їм видані, якщо вони дотримуватимуться усіх умов, записаних в комісарській угоді. Але хоч би їм і були видані гроші, важко вже буде стримати їх від задуманої виправи, щоби відмовилися цього року йти на море.

Про настільки великі війська, як то згадує у тому універсалі Сагайдачний, не знаю. Найняв цар Кримський проти нас Іштерекову орду, яка з великих нагаїв, шість років тому льодом перейшла Волгу вище Астрахані, потім перебувала понад морем Салерським, на Мадзярських полях і вже сама була переправилась на цю сторону Дону. Не порозумівся той Іштерек бей із царем і повернув з ордою назад за Дон, до Волги на тамтешні степи. Про те маю дві звістки від козаків. Але ж і вони не завжди правдиві новини повідомляють. Повернувся пан Коханський від Скендер баші, відправлений досить добрими і лагідними словами, що хоч до нього й сходяться війська, але нічого поганого (hostile) не замишляє. Натомість сам Скандер баша застерігає про царя Татарського що той готує велику потугу до держав Речі Посполитої. Писав мені Барський підстароста, що в минулу неділю минув тиждень як кілька десятків татар або скоріше волоських розбійників напали під Бушею, захопили кількох людей і худоби і повернулися за Дністер. Більше нічого важливого для повідомлення на цей час не маю, залишаюся із своїми щирими службами в ласці В Милості мого люб'язного пана як .

Дано в Жовкві дня 23 липня 1620 ВМ мого люб'язного пана щирий швагер і слуга Стан. Жолкевський канцлер і гетьман коронний.

Скандер баша повідомив мене через пана Коханського, що цар татарський зразу ж після байрану мав вирушати. Дай Боже, щоби Іштерекова

орда відійшла, як то козаки повідомляють, зменшилася б сила злого. Писав до мене підстароста Барський звістку, яка поступила із Сорок, нібито мав повертатися пан Отвіновський з Чаушем, але нізвідки нічого про те не чув і через те не йму тому віри.

List Stanisława Żółkiewskiego do Jana Zamojskiego. 28 stycznia 1593 p.

**(друкується за: Listy Stanisława Żółkiewskiego, 1584 – 162. Wydał T.X-
że. L. dla miłośników języka i dziejów. – Kraków, 1868. – S. 22 – 23)**

Jaśnie Wielmoznij. - Jescze będącz we Lwowie na roczech mówiłem z Panem Pisarzem Lwowskim, zebij był sam z siebie zrozumiał Je^o M. Pana Wojewodę Kijowskiego, ieslibij choział tę sprawę kłotlnią z kozaki przez iaką zgodę zakonczicz. Uczynił to Pan Pissarz, ze był do niego w tej mierze napissal. Niewidziałem potem pana pissarza samego, ale odiezdzaiąc tam na Ukraginę do Książęcia Je^o M., pissal mi ze o iednaniu z niemi Książę Je^o M. niemijśli, chce ich armis perseąui i zbiera się na potężnosc iaką najwięthszą może. Je^o M. Pan Wojewoda Wołyński temi dni tesz pospieszno tam bieżał, szło piechoty iego około trzechset, znacz ze na pręthcze zebraneij. Za czym wąthpię, zebij iusz miało się czo o zgodzie mijslicz, kiedij do niej chęczy nie maiją. Z stronij niebespieczenstwa od Tatar niemogę nicz na żadną stronę affirmowacz. Miałem od Je^o M. Pana Wojewodij Bracławskiego list z Krzemiencza 19 Jan., ktorij ile baczijcz mogę acz nieupewnia ale nietuszij iem, pisze mi, ze Białogroczczij pewnie wijśli, spodziewa się ich gdziekolwiek w Ukraginę, pisze ze Dniepr niezmarzł, więcz isz Czarowicz syn Adlijgiereiow gotuie się z czołem wojska Krymskiego na wiosnę iszcz do Czessarskiego wojska. Z drugiej strony czo mi tej godziny przijszłal Je^o M. Pan Podkomorzy a iemu Pan Starosta Czerkaszki WM. swemu Mwemu Panu possijłam. Zgolą bezpieczniej było bijcz nam pogotowiu. Czo się było poczęło trochę o tem mijslicz, to się zas zaniechało, w tak cziassnem czassie (gdijz maiąli bijcz Tatarowie iedno ich niewidacz) wiesz to Pan

Bog iaka będzie mogła bijcz spossobnosc. Jednak iesli WM. racziysz czo mijslicz o ruszeniu dobrzebij wiedziecz, izbij się ile cziassnosc czasu dopuszczi spossobiało. Sambijm bieżał do WM. Swego Mwego Pana, ieszcze mię tu bawi to, ze oczekawam od Je^o M. Pana Herborta wiadomosci w niektorich sprawach. Skoro iedno będę miał wiadomosc, tedij zarazem pobiezę do WM. swego Mwego Pana. Wijbranczom rozkazałem, zebij na czas naznaczony beli w Zamosczu. Z tem szluzbij swe zaleczam w Mwą łaskę WM. Dat. w Grodku 28 Jan. 1593.

**List do króla, zdający sprawę z ścigania zbuntowanych kozaków
około Kijowa i za Dnieprem.**

(друкується за: **Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i
hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego
im. Ossolińskich, 1861. – S. 148-152)**)

Najjaśniejszy mciwy królu panie, panie a panie mój
miłościwy!

Jakom przez pana halickiego o tutecznych sprawach waszej królewskiej mości swemu mciwemu panu oznajmił, nic nie było tak godnego, cobym ku w. kr. mości pisać miał. Kozacy prześciem za Dniepr do Perejasławia rozumiejąc się być przespiecznemi, nie spodziewając się żeby wojsko w. król. mości za Dniepr do nich iść miało, przy swym przedsięwziętym uporze stali, zwłaszcza, że statków wszystkich wodnych, które jedno były na Dnieprze, zabranie a inszych porąbaniem rozumieli, że odjęli sposób przeprawy. Musiałem się rad nierad bawić, oczekiwając na posilek ludzi, którzy byli z panem starostą kamienieckim, lecz osobliwie obmyślając sposób przeprawy: w czym od mieszczan w. król. mości kijowskich poznałem życzliwość, gdyż z chęcią staranie czynili, żeby stare niektóre naczynia, które już były zatoneły, i insze zatopione czołki, co ich byli trochę przed kozaki ukryli, dobywszy, one jako mogąc dla przeprawy wojska poprawiali i gotowali. Kozacy tem się do nich obraziwszy, lecz podobno raczej dla łupów, wzięli byli przed się umysł miasto to i zamek w. król. mości splądrować i spalić. Czemu zabiegło się naprzód ludzi tam w. król. mości służebnych zasłaniem,

a potem gdym usłyszał, że się już tamtą stroną Dniepru ku Kijowu ruszyli, przyjsiem wojska ze mną; i tak się trafiło, że jednego dnia, to jest 11 maja, i ja i oni pod Kijów łądem przyszli, a czólnów ich, któremi na morze chodzić zwykli, nazajutrz rano kilkadziesiąt przyszło. Widząc że o splądrowaniu Kijowa próżno było myśleć, do traktatów rzkomo się ze mną udali, od czego nie byłem, życząc jeśliby można, *rzecz per media pacifica cum dignitate*⁴⁶ w. król. mości uprzątnąć, i uspokoić tę sprawę. Posłałem im glejt na posłance ich, którego przepis posyłam. Lecz oni glejtem, prosiwszy oń, niekontentowali się, zakładów za posłańce swe ode mnie chcieli. Czego (iżem rozumiał nie być *ex dignitate*⁴⁷ w. król. mości) będąc urzędnikiem wojennym i sługą w. król. mości, niepozwoiliem, napisałem do nich: chcieli za glejtem ode mnie danym posłać, aby posłali. Potem pisali do mnie, że bez zakładów posłańców posłać nie chcą, ale żebych im oznajmił kondycye, za któremi mogliby być do łaski w. król. mości przyjęci. Radziwszy się pana kamienieckiego, który z znacznym poczem ludzi swoich do wojska w. król. mości przybył, i pp. rotmistrzów, którzy na ten czas tu są; aczem rozumiał, że z tego nie miało być nic, zdało się jednak nie od rzeczy, gdyż się tym nic nie traciło, podać im kondycye. Jakoż podałem takowe, jakie są na tej karcie; co mi odpisali, z listu który w. król. mości posyłam, raczysz wyrozumieć. A iżem widział, że się nic temi traktaty zbudować nie miało, przemyśliwałem jakobym do nich co prędzej mógł się przeprowadzić. Na tym właśnie brzegu Dniepra stali, na który przychodziło wojsku w. król. mości wysiadać. Myśląc tedy jakobych ich od tego brzegu odwiódł, posłałem z częścią wojska w. król. mości pana starostę kamienieckiego w niż Dniepra do Trypola, żeby tam w tył im rzkomo przeprawy kusił, i czólnów z dziesiątek łądem na woziech kazałem do niego prowadzić; a zatem rozumiałem, co mię nieomyliło, że obawiając się żeby ich z tyłu nie zasztło, mieli ustąpić tego brzegu. Do tego *opportune*⁴⁸ się trafiło, że dwaj łotrzykowie uciekli do nich, którzy im dali sprawę, że się wojsko w. król. mości u Kaniowa przeprowaduje; to z listu ich,

⁴⁶ środkami łagodnemi z godnością

⁴⁷ z godnością

⁴⁸ szczęśliwie.

który posyłam, raczysz w. król. mość widzieć. Zarazem wezbrali się nazad w drogę ku Perejasławiu, gdzie byli żony, dzieci i zdobycze swe zostawili. Jam też tego dnia, którego oni odeszli, wojsko począł przeprowować, jakoż prędko nad nadzieję i z łaski bożej bez najmniejszej szkody przeprowiło się wojsko. Postrzegłszy Kozacy, że się począł przeprowować, niechcieli mię w Perejasławiu czekać, ustąpili pospiesznie ku Alexandrowu, majątności xcia Wiszniowieckiego, ku granicy moskiewskiej. Ten Alexandrów nad rzeką Sułę leży, piętnaście mil od Perejasławia, a 12 mil od moskiewskiego zamku Putywła. Iz rozumiem siłą natem w. król. mości i rplitej należy, aby to swowoleństwo było uprzątnione, lubo przychodzi z wielką pracą i niewczasem wojska w król. mości przez te pustynie i trudne przeprowy, jednak i tam za nimi idę. Posłałem część wojska, żeby w niż Alexandrowa dobywali się za rzekę Sułę: bo przejściem naszych ludzi za Sułę, od Dniepra i od czołnów odraziliby się, tak iż chyba na moskiewskie szlaki uciekać, nigdzie indziej nie będą mogli, a mało podobno żeby z żonami, z dziećmi w tamte pustynie brać się mieli. Sam idę za nimi w szlak prosto ku Alexandrowu, mam nadzieję w panu Bogu, jeśli zwłaszcza tamci ludzie nasi przedobędą się przez Sułę, że koniec za szczęściem w. król. mci uczyni się temu swowoleństwu, które wierz w. król. mść, bardzo się było zawzięło. A choć siła się ich od nich rozbiegło i co dzień rozbiega, pewnie w. król. mci daję znać, że i teraz jest ich pod sześć tysięcy, między którą liczbą siła chaszy, ale do dwóch tysięcy ludzi dobrze do boju godnych, dział pod trzydzieści, inszej drobnej strzelby i potrzeb do tego należących dostatek. Brzydko aż i spominać do czego się to swowoleństwo brało, jakie spominanie majestatu w. król. mci, jakie zamysły, o Krakowie, stolicy sławnej w. król. mci, rozbiciu, wytraceniu stanu szlacheckiego. I to pewna, że bardzo się było to swowoleństwo zamogło, opórtunę⁴⁹ raczyłeś w. król. mść temu złemu rozkazać zabiegać. Na pilności, pracy, staraniu mojem nic w. król. mci i rplitej nie schodzi i nie zejdzie, także na chęciach rycerstwa w. król. mci: nic im te trudy, te niewczasy, które podejmują chętnie dla służby w. król. mci. Co jako ode mnie tak i od towarzystwa mego, pewienem wdzięcznie raczysz w. król. mć

⁴⁹ szczęśliwie.

przyjąć. Jakoż uniżenie dziękuję w. król. mci, że za śmiercią brata mego, tę partykę chleba z mciwej łaski swej przy mnie raczyłeś w. król. mć zostawić. Pana Boga prosząc za dobre zdrowie i długie a fortunne panowanie w. król. mci, służyć w. król. mci jakom zwykły, wiernie, cnotliwie, nielitując nietyko majątności ale krwi i zdrowia swego, chcę i będę. Jeśliby na pustynie, na morawskie szlaki, albo ku Donu, albo też do Moskwy uszli, cobym miał czynić dalej, proszę uniżenie o naukę w. król. mci. Z tem uniżone a wierne służby me zalecam w mciwą łaskę w. król. mci. Dan 21 maja 1596. Z obozu nad Sopohem na drodze z Perejesławia ku Alexandrowu.

Dał mi tę sprawę pan kamieniecki, iż tam pisze o niektóre drobne rzeczki, wzywając łaski w. król. mci, które acz nie *correspondent*⁵⁰ zasługom jego, wszakże śmiałybym prosić w. król. mci, żeby to jemu odmówiono nie było: bo i dla tej komisji, dotykającej się tych spraw, którą w. król. mć do mnie posłać raczył, przyjdzie mi go w dalszych posługach w. król. mci i rplitej używać, bo żaden inszy z pp. komisarzów dotąd nie przybył w ten kraj.

W. król. mci swego mciwego pana wierna rada i najniższy sługa Stan. Żółkiewski, kaszt.i. hetm. pol.

Adres: *Sacrae ac serenwimae regiae majetłati etc. etc. Domino Domino clementissimo.*

**MOWA w Warszawie na sejmie walnym roku 1618 miana, w której
zdaje sprawę z swoich czynności.**

**друкується за виданням: Писма Станіслава Жолківського канцлера
Коронного і гетьмана. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu
Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 301 – 311.**

Zawzdy to czynił, żem dawał liczbę powinności mojej w. król. mci, jednak radniej to przy staniech koronnych uczynię, i to nie jako senator siedząc, ale jako sługa stojąc, według dawnych zwyczajów. Już w. król. mć wiedzieć raczysz z

⁵⁰ odpowiadają

listów i pism, jako się co działo; ale lepiej się w. król. mć sprawić będziesz mógł z mowej mojej i panowie bracia, jakbym to na ułowanie poborów czynił i niektórzy z województw upomnieli się tego. A ja rad to uczynię nietylko *ex lege*, ale i *ex necessitate*, bo to stanom należy wiedzieć. Dawałem ja zawsze wiadomość w. król. mci, dosiagałem rady i wołałem rozkazaniem w. król. mci się sprawować, niż zdaniem swoim; mało bowiem rozumu mego. A wiem, że przy w. król. mci anioł boży, jako to kapłan onegdy wywiódł; jako to serce w. król. mci w rękach bożych; miałem zawsze w powinnym poszanowaniu rozkazanie w. król. mci, i błogosławił mi pan Bóg. Dwie rzeczy mają być przez mnie przytoczone. Pierwsza: z jakich okazyj i przez jakie stopnie przysła do takich niebezpieczeństw rzeczpospolita? którym jeśli się nie zabieży, bać się *ne quid detrimenti respublica patiałur*. Druga: *reddere rationem*, jako się te traktaty *novissime* z Skinderbaszą zawarły. Przyczyną tej kłótni i zaciągu z Turkiem, są chadzki nieporządne naszych do Wołoch i Multan, i inkursye kozackie na państwa cesarza tureckiego, którym zabiegać potrzeba, aby ztąd rzeczpospolita do czego złego nie przysła. Dawno się na to zanosilo, przalo na to, ale dopiero *anno* 1614 poganie się objątrzyli, za onę chadzkę naszych do Wołoch. Przeklinał niekiedy Job ś. dzień narodzenia swego, przeklinam ja też dzień nieszczęśliwy. Były przedtym urazy Turków; ale też największa była po ten dzień, i szczęśliwe były expedycye w. król. mci. Od tego czasu, jak z pieca na głowę; wzięli serce poganie, zajuszyli się, lekce znieważyli nasz lud rycerski, jak kamień, a prawie w piekło wpadły, płochomienny. Zaraz w kilkanaście dni przyszedł Mechmet, Podole zniósł, nie nasyciwszy się krwią oną naszych, sam w ten czas konfederacyej się umawiał; jednak dowiedziawszy się, bieżałem na Ukrainę do ostatka wojska, pomogli mi i ci żołnierstwo: to zahamowało dalsze zamysły nieprzyjacielskie. Tegoż roku, znowu Baterbej wtargnął; u Sasowegorogu, odniósł szwank i sam car od pana starosty knyszyńskiego, Tatar naimano siła; Turcy zaraz u Porty wojnę uradzili z nami, przypierzył dyabeł. Kozacy przeprawiwszy się na morze do portu Synopen sławnego, uczynili szkodę Turkom na 40 milionów, oprócz ludzi. Skoro ta wieść w Konstantynopolu padła, naszto nas lądem, naszto morzem, w spokojnym miejscu, gdzie nigdy iaden

nieśmiały pokusić się nieprzyjacieli. Zaraz Turek kazał się dwiema wojskami ruszyć: Alibaszy na morze czarne, a beglerbegowi rumelskiemu ziemią do nas. Alibasz w porcie oczakowskim zasadził się, kozacy o tem nie wiedzieli, poszli *extremis diebus Augusti*. Turcy ich mieli witać z dział, potem szli do nich, kozacy w nogi, uciekło ich 18 czołnów, drudzy wyskoczywszy na brzeg uszli. Turcy zdobyli i czołny wytrącili im z ręki. Alibasz wrócił się z tryumfem, a beglerbeg *in Septembri* ku Tehini szedł do nas przez Dunaj. Przestrzegł mnie Tomża, strach był wielki; wskazałem do Tomże, że beglerbeg nie na niewiasty trafi. Beglerbeg poczuwszy to, poszedł ku nam ku górze, potem ślad odwrócił ku Oczakowu; chciał coś u Bałakleja i Czartolnej robić, ale *infectis rebus* wrócił się nazad. To się działo *anno 1614*. Przyszedł rok 1615, zaraz kozacy do 80 czołnów wybrali się na morze, uderzyli blisko Konstantynopola między Misewna i Archioką; cesarz tam był blisko na myśliwstwie: widział z pokoju swego dymy, bo kozacy te dwa porty spalili; a cesarz uszedłszy, urażony barzo, wyprawił armatę. Kozacy bezpiecznymi będąc, nie uchodzili, ale łupili; pogoniły ich okręty i galery, przeciwko uściu Dunaja; kozacy do nich, obkoczyli i pobili Turki, samego wodza pojмали rannego, który za się dawał 30,000 okupu, ale umarł, zatym drudzy w nogi. Kozacy one galery w liman wprowadziwszy, zapalili pod Oczakowem. Cesarz rozgniewany posłał cara tatarskiego *in Augusto*, który Podole i Wołyń splądrowawszy, jako piękne poselstwo do w. król. mci posłał, pomnieć w. król. mé raczysz. Nastąpiła *initio Novembris* zaraz potem druga naszych chadzka do Wołoch, prawie jako olej na ogień. Turcy w radę, a prędko dwie rzeczy ich zahamowały: pierwsza, perskiej wojny początek; wtóra, żeś w. król. mé do Tomże kazał mi dać znać, że się to od prywatnych dzieje, nie z woli w. król. mci; pisałem o tym i do Alibasze, który mu list *opportune* przyszedł, gdy posłowie od Porty byli, bo z niego Alibasz rozradził, i tak ostrą radę przeciwko *discussit*, więc i poseł w. król. mci pan Kochański to powiedział. Jednak *haerebat* to *in animis* ich, wyprawili Alibaszę morzem przeciwko kozakom, a lądem Skinderbaszę przeciwko swowolnikom wołoskim. Szedł Alibasz na początku roku 1616, kozacy go porazili w limieniu, kilkanaście galer wzięli i do sta czołnów; uciekł sam Alibasz, spalili Kafę i

powojowali brzegi. Skinderbasza też wszedł do Wołoch; gdyby byli nasi chcieli, mogliby byli *ujść*, *limeraria consilia* zgubiły ich, i to ich *impetum* bez wątpienia na nas byli zaciągnęli; lecz Skinderbasza dowiedziawszy się o mnie zahamował się, że dalej nie szedł. Wyparł potym na Pokuciu Tatary Wrzeszcz pułkownik, z częścią ludzi i z uścickimi żołnierzami; w tymże roku komisya pod Chociniem, *ex dignitate* rzeczypospolitej się odprawiła. Jeden Wołoszyn od Skinderbaszę posłany, *semotis arbitris* mówił z płaczem, że wojna uradzona do nas; my naprzód zginiemy, bo cesarz wołoską ziemię Turkami osadzić chce. Kiedym mu powiedział, że to nie są ludzie kozacy, ale z różnych narodów zebrani, powiedział: wymówki nie przyjmują Turcy o kozakach. Ale i w Konstantynopolu, nie zmyślam, wiesz w. król. mć, nazbierali więźniów kozaków, pytając się jakimby sposobem kozaki wyprzeć z ich legowisk? to uradzili, wołoską ziemię Turki osadzić, Kamieniec wziąć, ruskie kraje po Kijów wziąć, pod Dniestrem usieść. Ta konkluzya w cichości była, a wojna perska ją też zabawiła. Tegoż roku wezyr wielki w Persyej pogromion; zlecono to jednak Alibaszy, ale *in ipso apparatu* umarł; po nim Skinderbaszy rozkazano gotować się na to. Kozacy jednak do Azyej, na morze do Sumszonu chcieli; wiatr je uniósł do Miner, szli brzegiem aż do Trapezontu. Jest Kwiliński szlachcic, który z Koreckim pojmany, tam był i uciekł do kozaków. Potem pojмали kilka okrętów, dowiedzieli się, że Imbraimbasza zastąpił, uderzyli pod Bosforum, *in paludem Meotidem*,² aż w Don weszli. Co się od nich działo, powie Kwiliński, a nie było ich tylko 2,000. A tak poszli pieszą aż do domu; Imbraimbasza na Zaporozie szedłszy, zniósł im domki, bo byli wyśli na włość jedni; wziął im działek parę i czołnów kilkanaście; bo co ich było kilkaset zostało, nie mogąc się oprzeć mocy tureckiej uszli; wymalowanie tego było, ale to nie doszło cesarza. Anno 1617 Gałga w kilku tysięcy w zapusty wszedł w Ukrainę; nie było jeno 700 żołnierza, kozacy zastąpili im byli, ale ich znieśli Tatarowie. Potym Alimandziarbasza podjął się tego, zamki z których kozacy wychodzą znieść; nie zdało się to wezyrom, ale bojąc się suspicyej u cesarza, pozwolili mu tego; przyszedł w post do Tehinie. Jam też wezbrał się ku niemu do Baru; zaniechał onego przedsięwzięcia, a kozacy przecie na morze o środopociu wypadli. Kantymir

murza, Stawskiego pojmuwszy, *in principio Junii* dowiedziawszy się o wojsku, minął; nowiny przecie latają, przestrzegałem i listy przykre pisałem, dla czego ruszył się i królewicz jegomć, chciał i do wojska; ale listy od panów senatorów litewskich, radziły odwrócić go do Moskwy, gdzie bez niego być nie mogło. Byłem i ja autorem *ejus consilii*, aby z częścią wojska królewicz jegomć szedł do Moskwy. Posilił też w. król. mć drugą częścią wojska tego królewicza jego mci wojska kwarciane, posiliły i poczty znaczne ochotnych; jest tego registr niemały. Naprzód p. wojewoda ruski, z nim siła innych, którzy wszyscy podali się na wszystkie usługi wojskowe, strażę odprawowali; pan wojewoda wołyński z wielą ichmci, z niemałym poczem ludzi i z xięciem Jerzym Radziwiłłem i z p. chorążym, panem Tyszkiewiczem podał się do obozu także, jako i pan wojewoda ruski. Pan lwowski, który i na korecką expedycją piechoty 200 posłał, pan podczasz i pan krajczy koronni, potężnie przyszli i także strażę odprawowali; pan starosta lanckoroński, też powinność odprawował; panowie Stadniccy: Marek i Mikołaj z dobrimi szlacheckimi pocztami. *Absentium* zasie poczty: naprzód xiążę jegomć pan krakowski, znaczny poczet; potem ichmć xiążąt Ostrogskich młodych, pana trockiego, pana starosty knyszyńskiego słudzy, pana Krzysztofa Sienińskiego wojewodzica podolskiego i inszych panów rusnaków. Więc skoro się to wojsko skupiło, napisałem do Skinderbasze, zem gotów i na oboje: i do pokoju i do wojny. Uraził się Skinderbasza i nie traktował więcej, poszedł do Raszkowa. Nie wiedziałem o tym, bym był wiedział, mogłoby się było zabieżeć temu, i sami Raszkowianie mogliby się byli obronić; ale nieporozumienie było między niemi; część była Wołoszy, część naszych; by było nie to, a jabym był przestrzeżony, nieodniósłby był pociechy. A jednak nie barzo była pocieszna ta wiktorya jego, bo i sam był w wielkim niebezpieczeństwie, koń pod nim zabit, a wojewoda wołoski Wołosza popraktykował, tak daremne *vires* ich. Szedł zatym z furią ku wojsku w. król. mci, przeprawił Tatary przez Dniestr, których było 20,000, zakrył ich w dolech, rozumiał, że miał tak ułować wojsko w. król. mci jako ułowił onych pod Sasowymrogiem. Ja obóz dobrze obwarowawszy, stałem; wyszła część ludzi naszych na harc do Tatar: stałem, hamowałem, nie mogłem uhamować, ażem kazał strażę ustąpić pod obóz i tak zwiodłem ich z

harców. Tatarowie widząc, że nie idą dalej nasi, przeszli nazad przez Dniestr; potym przyszedł poseł od Skinderbaszy; nie jam do niego wprzód słał, ale on do mnie, ochraniałem wtem *dignitatem* w. król. mci i Rzeczypospolitej; prosił, abym kogo do niego posłał na umowy. Zwołałem ichmć panów senatorów, w kupie wielkiej rycerstwa znosiłem konsylia moje z ichmć; miałem informacją od w. król. mci, jednak radziłem się. Posłał w zastawie Aliagę, wielkiego człowieka z niemałym poczem ludzi, zdało się posłać też do niego; użyłem jegomci pana starosty trębowelskiego. *In summa* chciał Skinderbasza naprzód, żeby ukraiinne zamki zniesione były; posłał kopią listu cesarza tureckiego, przez pana Obalkowskiego do w. król. mci posłanego, który z przodku zdał się być prawdziwy, abowiem przypominał wszystkie punkta w. król. mci listu, któregom ja miał kopią od w. król. mci posłana; ale iż ku końcu był groźny barzo, rozumiałem, że to Skinderbasza przyczynił, i tak dałem respons na to: że ja na to, aby zamki króla je-gomci pana mego zniesione być miały, pozwolić nie mogę; owszem jakoś ty na to przyszedł, abyś ich znosił, tak ja na to z wojskiem króla jegomci pana mego tu stanął, abym ci tego bronił. A przedarowałem pisarza jego, od któregom wiedział wszystko przez pana Otwinowskiego. *Tande* na term stanęło, com w. król. mci *in copia* posłał, a teraz daję oryginał sam pakt tych w. król. mci: życzyłbym był, aby pan starosta trębowelski to co z ust Skinderbasze słyszał, *powiedział*. (Zatem pan starosta trębowelski powiedział: że była umowa miłościwy najaśn. królu! z Skinderbaszą po traktatach: Panie pośle! będziecieli ten pokój trzymać, a przekłęci kozacy nie będą wpadać w państwa cesarza pana mego, i do Wołoch i do Węgier nie będą wchodzić waszy ludzie, przysięgam wam pokój do 100 lat i dalej; ale jeśli by namniej co uczynicie, wiedźcie pewnie i niech to za ostatnią przestrożę będzie, że pewną wojnę macie. Potym jegomć pan hetman:) Zda mi się to w. król. mci powiedzieć. Chciał Skinderbasza, aby się widział ze mną; mieliśmy się na pewnej wyspie z sobą zjechać, w równych punktach; w tym woda wielka przypadła, która nam tego nie dopuściła. Chciał potym, abym się był na jego stronę przeprawił, chciał dać w zakładzie kilku baszów, kilku murzów; dawał i wojewoda siedmiogrodzki dwóch Węgrów zacnych, dawał i wojewoda wołoski dwóch Wołochów przednich, i

wojewoda multański także dwóch. Jam się śmiał z tego. Prosiłem był do siebie, nie dla siebie, ale dla pokoju w. król. mci i Rzeczypospolitej, i aby nie rozumieli, że proszę o pokój, i aby kto z nieprzyjaciół tak nie udawał. A ja też dawałem jemu w zakładzie aby był do nas, na nasze się stronę przepawił; aleśmy się nie zgodzili. Ruszył się on pierwsi, ja czekałem, ażby odszedł, przestrzegając w tym *dignitatem* w. król. mci i Rzeczypospolitej. Pierwszym na placu stanął, poślednim odszedł. Winowali mnie we dwóch rzeczach ludzie: jedna, że pana Koreckiego nie ratowałem; lecz nie mogłem bez woli w. król. mci *et sine scitu, et consensu reipublice*; by się byli do wojska umknęli, mogliby byli być cali; druga, że nie zwiódłem bitwy, nie poraziłem Skinderbasze. Z młodości mojej nie byłem na to skąpy. Oświadczałem ochotę moją w krwawych bitwach z kozakami, z Michałem wojewodą; pod Rewiem zwiódłem bitwę z Karolusem, pogromiłem go.

Pod Carowem Zamieściem, że mnie i winowano że nazbyt skoro poszedłem; więc i pod Kluszyńcem zwyciężywszy nieprzyjaciela na szyję, hetmana, carskiego brata, Szujskiego wziąłem i do stolicy przyprowadziłem; bo nie bałem się, tylko o wojsko; widziałem to, jeślibym szwankowało, nie mogłem stracić, jeno jedno wojsko; które insze było gotowe przy w. król. mci; a jeślibym był wygrał, że wszystko wygrać miał. Ale tu, gdzie szło o bezpieczeństwo Rzeczypospolitej, gdyby było, uchwaj Boże, wojsko w. król. mci szwankowało, musiałem się zatrzymać. Kiedyby pod Adrianopolem, albo Konstantynopolem w ziemi nieprzyjacielskiej, ważyłbym się wojsko, bo nie szłoby mi, tylko o zgubę wojska; gdyby pan Bóg poszczęścił, mogłoby się dalej z wojskiem koronnym postąpić; ale kiedy *in limilibus regni*, gdzie posiłku żadnego, trochę tej, na którą się Rzeczpospolita ubezpieczyła, nie było *tutum dare in periculum*. *Fortunce reipublicae* więcej nie było, jako tego dnia, tak wiatr w oczy wojsku w. król. mci dał, że musielibyśmy *adversis ventis pugnare*; kopiej trudno było złożyć, więc i wojsko nieprzyjacielskie było niemałe. Było samych Turków (*pro certa scientia*⁴ to w. król. mci powiem) 30 000, Węgrów dobrych junaków 12 000, Wołochów i Multan (bo się było moc Wołochów rozbiegło, bojąc się Tatar spłodowania) kilkanaście tysięcy, samych Tatar 20 000 i kilka. Widziałem kiedy Kantymir murza poszedł z obozu, widzieliśmy dymy,

rozumieliśmy, że w Wołoszech palili; toż ja domyślałem się, że to naszych, ale trudno było wojsko rozdzielić, trudno było i gonić prędkiego nieprzyjaciela, który za 4 dni 70 mil odbieżał, aż ku Żydaczowu. To był ich fortel, abyśmy byli wojsko rozerwali; mówił to głosem Skinderbasza: macie ich tam u siebie, bierzcie ich. Ale wiedziałem co na tern Rzeczypospolitej należało, aby się było wojsko nie rozdwojało. Wołałem tej części województwa jednego odżalować, niż wszystką Rzeczpospolitą w niebezpieczeństwo podać.

In Oclobri szedłem przeciwko kozakom z wojskiem, różnie z pułkami, z których jeden pan podstoli koronny prowadził, drugi pan starosta kamieniecki, trzeci pan starosta winnicki, ostatni pan Kazanowski. Posłałem do nich, bom chciał, aby osobno byli, ale oni przecie szli; nie mogli ich zahamować ich starsi, i nie chcieli, aż kiedym się przymknął, choć pogrożki były od nich, jednak szedłem do nich. Przybył mi do wojska jegomć pan wojewoda ruski, słudzy xięcia jegomci pana krakowskiego i słudzy xięcia jegomci pana krajczego koronnego, więc i owi obywatele województwa kijowskiego, którzy pod ten czas okazowanie mieli, posłyszawszy o takiej potędze wojska w. król.mci. Kozacy, a zwłaszcza starsi opowiedzieli, że się nie chcą z hetmanem koronnym potykać; zaczym i drugim serce upadło, posłali na traktaty, których kopią w. król. mci posłałem, teraz oryginał sam oddawam.

**List do mieszczan kijowskich, z powodu przyjazdu do Polski Teofana
patriarchy jerozolimskiego.**

(друкується за: **Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza Koronnego i
hetmana. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego
im. Ossolińskich, 1861. – S. 369.)**

Sławetny panie wójcie, i panowie rajcy kijowscy!

Pisałem do jego król. mci pana naszego mciwego, czym dałem wam przedtym znać, oznajmując o przyjeździe świętego patriarchy jerozolimskiego do Kijowa. Dobrzeście uczynili, żeście tak wielkiego człowieka i zacnego gościa z przystojną

uczciwością przenieśli. Ato jego król. Mć dla tym przenieśniejszego przejazdu jego, i aby był na każdym miejscu tym więcej szanowany w drodze, posyłać raczy pana Paczanowskiego komornika swego, iżby go na Kamienic do Chocina przeprowadził, i wasza miłość możecie kogokolwiek swego posłać, coby przy nim jechał do granice wołoskiej. Zalecam zatem łaskawiej dawniej przyjaźni waszym miłościom. Z Żółkowie, dnia 5 maja, roku 1620. Wmciów wszego dobra życzliwy przyjaciel Stanisław Żółkiewski kanclerz i hetman koronny

List otwarty do obywateli ukraińskich, wołyńskich i podolskich pisany z tegoż powodu.

(друкується за: Писма Станіслава Жолківського, канцлера Коронного і гетьмана. Wydał August Bielowski. – Lwów: w drukarni zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1861. – S. 370.)

Stanisław Żółkiewski, kanclerz i hetman wielki koronny, barski, jaworowski, kamionacki etc. starosta.

Oznajmuje komu wiedzieć należy, iż jego król. mć posyłać raczy pana Paczanowskiego komornika swego, dla przeprowadzenia patryarchy jerozolimskiego, żeby go do Kamieńca albo gdziekolwiek przeprowadził: przeto wiedząc o tym, kędykolwiek patryarchę tego prześcignął, żebyście wasze miłości pomocni byli do wczesnego przeprowadzenia onego, i jako uczciwego i zacnego człowieka w poszanowaniu przystojnym wszędzie mieli, gdyż nie mało na tym rzeczypospolitej pod tym zwłaszcza czasem, kiedy Turcy wojnę przeciw państwom rzeczypospolitej obracają, należy: aby patryarcha ten zacny człowiek, swobodny i przenieśny przez państwa rzeczypospolitej miał przejazd. Data z Żółkowie, dnia 5 Maja roku 1620. Stanisław Żółkiewski kanclerz i hetman koronny

List Stanisława Żółkiewskiego do Tomasza Zamojskiego. 23 lipca 1620 r.

(друкується за: Listy Станіслава Жолківського, 1584 – 162. Wydał T.X-że. L. dla miłośników języka i dziejów. – Kraków, 1868. – S. 145-147)

Jaśnie Wielmożny Mciwy Panie Wojewodo Kiiowski moj Mciwy Panie y Szwagrze.

Nie słyshałem nic o tych praktykach, któreby miały bydz od Moskwy: a miewam z Kiiowskiej strony częste wiadomości, nic mi o tym nie piszą: może to bydz ze się tam co secrete dzieie; gdysz bawienie się tak długie w Kiiowie tego Patriarchy nie iest bez podeizrzenia. Bo on nie na co innego, iedno na praktyki wysłany był do Moskwy z Constantynopola, zęby Moskwę buntował przeciwko Coronie: i nie tędy iachał, któredy więc insi Patriarchowie iездźali; ale sobie przez Ordę szukał inszey niezwyzainej drogi. Przeto dobrze ze WM. moi Mciwy Pan raczysz napisać do sług swoich, zęby byli na to intenti, bo musi bydz niedaremna Jego Kro. Mosc raczy mieć od kogoś o tym przestroę. Co się tycze tego Patriarchy, szkodaby go wolno przepuszcząć. Dano mi było znać że sam z chęci swoiey chciał tu bydz we Lwowie, i byłby dobry zatrzymania go sposób, by tu był w ten kraj przyiachał. Informowałem dostatecznie P. Paczanowskiego, y dałem mu chędogi Uniwersał, zęby tego Patriarchę we wszelkiey miano uczciwości, yszby się nie domyślili, że co sinistre o nim rozmyślamy. Wedle tego Uniwersału Saidaczego obawiam się zęby go Kozacy nie chcieli prowadzić do Terechtymirowa, zaczym się stantibus rebus trudnoby zaś miał bydz zatrzymany. Zwłaszcza ze, iako y WM. sam bacznie uwazac raczysz, na to pilny wzgląd mieć potrzeba yszby ztąd większych sedytiej tumultów między kozaki nie urosło. Strony kozaków tak iest iako do WM. pisano, ze się za powodem naiwięcej tych, których roku przeszłego z woiska wypisano, pobuntowali, i Sajdacznego w ten czas, kiedy z kilkiem tysięcy wojska przebranego chodził pod Parekop, i dobrze mu tam było szczęście posłużyło, dostał kilkunastu więźniów Tatar, z urzędu starszeństwa degradowali; na iego miejsce Jacka Nierodowicza Brodawkę między niemi ze wszech nainiecnotliwszego, i najbuntownieiszego obrali, który declarował się im, że nie tylko na morze, ale choćby i do piekła chcieli, iść z niemi gotów. Miaią iusz (iako mi pisano) do dwóch set czółen za progami gotowych, i wiebieraią się na morze wielką potęgą, iako nigdy przed tym. Od czego zęby ich teraz przy takowym rządzczy zahamować, niewidzę żadnego sposobu. Posłaliśmy do nich z

Jego Moscią Panem Podskarbin Coronnym, ysz pieniądze wedle tak rocznego postanowienia, umuwione, które gotowe są, będą im dane; jeżeli oni wszystkim conditum w Akcie Comissarskim opisanym dosyć będą czynili. Ale choćby im y pieniądze były dane trudno ich iusz od tego przedsięwzięcia zahamować, żeby morza tego roku mieli zaniechać.

O tak wielkich woiskach, iako to Saidaczny w tym Universale swoim wspomina, nie wiem. Zaciągnął był na nas Car Krymski Ordę Iszterekową, która z wielkich Nachaii, sześć lat temu przez Wołgę lodem, po wyz Astrachanu przeszła; bawiła się po ten czas po nad morza Salerskim, na Madziarskich polach; i iusz się sama teras przeprowiła była na tę tu stronę Donu. Poróżnił się ten Iszterek Beii z Carem, i powrócił z ordą nazad za Don ku Wołdze na tamte pustynie. Dwoię mam o tym od Kozaków wiadomość. Aleć też oni nie zawsze pewne nowiny oznaimuią. Wrócił się P. Kochański od Skender Baszę dosyć piękniemi, łagodniemi słowy odprawiony, że, choć się do niego woiska schodzą, nic hostile nie myśli. Atoli sam Skender Basza przestrzega o Caru Tatarskim, że się wielką potęgą do Państw Rzeczplitej gotuje. Pisał mi Podstarosci Barski isz w przeszłą niedzielę tydzień minął, kilkadziesiąt Tatar albo raczej Wołoszy rozboiników wpadszy pod Buszą, kilka ludzi ij bydła cos porwali uszli za Dniestr. Więcej na ten czas nie mając nic godnego do oznaimienia, zalecam się z służbami mymi powolnymi w łasko WMczi mego Mściwego Pana iako naipilniej. Dat w Zołkwi d. 23 Julii 1G20. WM. mego Mgo Pana powolny szwagier i sługa Stan. Żółkiewski Cancz. y Hetm. Cor.

Skendor Basza tak do mnie wskazał przesz Pana Kochańskiego ze Car Tatarski zaraz po Bayranie miał się ruszyć. Daj Boże zęby Isterehowa Orda ubyła iako to kozaczy daią znacz, ubyłobij siła złego. Pisał mi Podstarosci Barski wiesz która ułapiła z Soroki, iakoby miał się wraczacz P. Otwinowski z Czauszem ale z inąd nicz o tern nieslijszę, y za tem też temu wiary niedodawam.